

Foto: Luka Cetinić

NARUŠENA VJEŠTINA VLADANJA JEZIKOM

Nevena Padovan
Specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju Kalos
Obala 3, br. 3
HR-20270 Vela Luka
npadovan@gmail.com

Primljeno: 27.12.2017.

UDK 612.78

Sažetak: Svijet je prštav i šaren, zapetljan i surov, lepršav i olovan. Ostavlja dojmove u slikama, u zvukovima, u tišinama, u dodirima, u mirisima, u okusima, u sjećanjima, u ostvarenim snovima i neostvarenim maštarijama. U tom svijetu čovjek nije mehaničko biće savršeno ugođeno za preživljavanje prema zadanim zakonitostima već je mikrokozmos toga svijeta, opremljen impresivnim navigacijskim sustavom, ali i delikatnim instrumentarijem za stvaranje novih predodžbi i koncepata. Tako čovjek doživljava svoj i oživljava bezbrojne druge, drugačije, nepoznate, nevjerovatne svjetove.

U odnosu na ostala bića po rođenju dulje nesamostalan, čovjek je razvio alat kojim može mijenjati svijet, bez da se pomakne i pedalj - jezik. Riječi predstavljaju vidljivo i nevidljivo, povezuju se u bedeme i mostove, bole, usrećuju, grade i dokidaju civilizacije. Zahvaljujući jeziku možemo izraziti ono što je u nama i čuti ono što je u drugima. Možemo predočiti, a da ne vidimo i ne doživimo. Zakinut za krila čovjek nije zakinut za let.

Neprenosiva je obaveza odraslog čovjeka prenijeti tu spoznaju i vještinu svojim potomcima. Razumijevanje jezika, izražavanje jezikom, mnogoznačnost i raznovrsnost jezika ovisno o uvjetima, željama i namjerama uči se kroz interakcije od najranijih dana života. A baš svaka je situacija prilika za učenje koju je važno ne propustiti.

Ključne riječi: jezično-govorni i komunikacijski razvoj, jezična komunikacijska sposobnost, jezična, govorna i komunikacijska odstupanja, rana intervencija

Ako je naslov nametnuo nejasna očekivanja o nadolazećem tekstu, izvrsno, svaka višeznačnost je uistinu namjerna. Ona pokazuje kako i samo jedna mala sintagma ocrta bogatstvo i slojevitost jezika; već i dvije riječi bez dostupnog konteksta otvaraju prostor različitim i prihvatljivim interpretacijama. „Vladanje jezikom“ označava više mogućnosti: može se odnositi na mogućnost pokretanja jezika kao jednog od artikulacijskih organa i upućivati na neurološko ili motoričko oštećenje; može implicirati loše poznavanje materinskog, drugog ili stranog jezika; može označavati psihološko stanje nemogućnosti inhibiranja afektivnih reakcija prilikom čega se niz jezik sruče nepromišljene, ponekad i strašne riječi kao odraz nevladanja sobom.

Ipak, iako je svaka od njih potencijalno moguća, nijedna od tih interpretacija ne odgovara namjeri autorice. Vještina vladanja jezikom u ovom se kontekstu zapravo odnosi na ono što se u psiholingvistici naziva **jezična komunikacijska sposobnost** (engl. communicative language competence). Taj pojam obuhvaća jezičnu i komunikacijsku sposobnost i kao takav, navodi Jelaska (2007: 17), predstavlja 'najistaknutiji pojam teorijskoga okvira za proučavanje i poučavanje jezika koji služi za uspješno sporazumijevanje u raznolikoj jezičnoj zajednici'.

Drugim riječima, uporaba jezika odnosno jezično znanje uspješno primijenjeno za sporazumijevanje u stvarnim situacijama, znanju o jeziku pridružuje i funkcionalnu dimenziju odnosno pragmatiku (Pavličević - Franić 2002; Jelaska 2005). To se odnosi na sposobnost služenja jezikom u različitim situacijama i u različitom kontekstu uključujući i primjereni jezični varijetet (idiom) unutar materinskog jezika (standard; funkcionalno određen varijetet – npr. izražavanje u formalnim nasuprot neformalnim uvjetima; varijetet određen zemljopisnim prostorom – dijalekt; društveno određen idiom – jezik tinejdžera nasuprot jeziku starijih, vremenski određen varijetet – npr. jezik različitog povijesnog razdoblja) (Mićanović 2008). S obzirom na broj različitih varijeteta kojima čovjek svakodnevno žonglira i jednojezični govornik materinskog jezika može se smatrati višejezičnim. Međutim, kako se usvaja kroz svakodnevni život i u

ranoj dobi, a ne uči uz svjesno uloženi trud i vidljivi napor, ovladavanje materinskim jezikom ostavlja dojam nevjerovatne lakoće i robusnosti, makar do trenutka dok se ne učini da nešto ipak nije onako kako treba.

*Daleko prije nego progovori
onu nam svima jako važnu
prvu riječ, dijete uspješno
komunicira: pogledom,
smijehom, plačem. Vrlo nam
predano i uporno daje do znanja
da mu nešto smeta ili nedostaje;
izražava svoje potrebe, ali se
i jako veseli gledajući lica,
naročito majčino lice.*

Tijekom jezičnog razvoja vidljiv je put prema približavanju ujednačavanja razina jezičnoga znanja (ovladavanja uporabom jezika) i znanja o jeziku (ovladavanja jezikoslovnim znanjem i gramatičkim pravilima: fonologijom, morfologijom, sintaksom) (Kovačević 2000), a kod različitih odstupanja i poteškoća na području komunikacijskih i jezično-govornih sposobnosti upravo potreba za razlikovanjem ovih dvaju pojmova dolazi do izražaja.

Daleko prije nego progovori onu nam svima jako važnu prvu riječ, dijete uspješno komunicira: komunicira pogledom, smijehom, plačem. Brojnim vrstama plača. Vrlo nam predano i uporno daje do znanja da mu nešto smeta ili nedostaje; izražava svoje potrebe, ali se i jako veseli gledajući lica, naročito majčino lice. Prepoznaje lica i poznate glasove, reagira na različite izraze lica kojima se izražavaju razna stanja i osjećaji uz njemu usmjeren govor. U prvih šest mjeseci dijete može mnogo toga: nakon trećeg dana života razlikuje govor od svih ostalih zvukova; do osmog tjedna ležeći u krevetiću otkrije da pomaci govornih organa dovode do nekog zvuka pa nastaju prvi

glasovi. Prvi su glasovi najčešće oni koji spontano nastaju dok dijete leži na leđima (guturalni k, g i h) te se kombiniraju uz duge vokale u gukanje (npr. guuuu, aaaah). Oko šesnaestog tjedna javlja se smijeh te ga slijedi vokalna igra tijekom koje dijete oponaša glasove materinskog jezika kojeg je dosada slušao (Sharp & Hillenbrand 2008; Kuvač Kraljević & Kologranić Belić 2015). Gukanje i vokalna igra jako su dobro prihvaćeni od okoline te izazivaju pozitivne reakcije - još pažnje, još pogleda, još pričanja. Mogućnosti djeteta se šire: bolje kontrolira govorne organe, može kombinirati više glasova i polako sve više stalno brblja. Okolina to sa stalnim podržavanjem prihvaća i potkrepljuje. Uz pojavu komunikacijske namjere, dijete se priprema se za prvu riječ sa značenjem.

Naizgled nemoćno biće, za razliku od ostale mladunčadi potpuno nesamostalno, opskrbljeno je brojnim moćnim alatima: najsnažniji od svih je onaj za upravljanje okolinom. Dojenče brzo nauči da njegovo prirodno izražavanje potreba ima određeni učinak – plače li, netko dolazi i pruža pomoć.

Naizgled nemoćno biće, za razliku od ostale mladunčadi potpuno nesamostalno, opskrbljeno je brojnim moćnim alatima: najsnažniji od svih je onaj za upravljanje okolinom. Dojenče brzo nauči da njegovo prirodno izražavanje potreba ima određeni učinak – plače li, netko dolazi i pruža pomoć. Ponekad dolazi i donosi zabavu. Nosi u naručju. Njegovo ponašanje izaziva određene reakcije. Kada to otkrije i ciljano upotrebljava, prirodne reakcije postaju signali te oko devet mjeseci života dijete prelazi prvu veliku razvojnu stepenicu s nenamjerne (predintencijske) do namjerne komunikacije (intencijska komunikacija) (Ljubešić & Cepanec 2012).

Kada prohoda, djetetov se svijet širi. Brojne su stvari sada dostupne, a ako i nisu, roditelji su tu za pomoć. Kada nešto želi dijete prvo povlači za ruku i dovodi nas do onoga što želi. Ponekad je to visoko i skriveno među drugim predmetima. Tada će puno korisnije biti željeno prstom i pokazati. Ali da bi odrasli mogao znati što treba, dijete mu mora privući pažnju, ostvariti kontakt te ga usmjeriti prema objektu interesa i osigurati da će odrasli svoj zadatak 'produžene ruke' prikladno izvršiti. I dalje reagira na zvukove, na svoje ime, okreće se kada mu se govori. Promatra lice sugovornika i uživa oponašati svakodnevne zvukove i glasanje životinja. Maše i šalje poljubac kada odlazi.

Neko će vrijeme pokazivanje i nekoliko ključnih riječi biti dovoljno. Ali s rastom djeteta raste i njegov svijet: počinje željeti više od onih nekoliko najpotrebnijih stvari i morat će se više potruditi objasniti što. Gestu pridružuje riječi. Ako ga sa svijetom slikovnica upoznamo, prstom može u slikovnici pokazivati imenovano. Može okretati stranice slikovnice. Zna gdje pronaći početak i kada je priča gotova iako ne zna čitati. Postupno uči i da u priči nema 10 pasa koji se zovu Piko već da je to jedan te isti Piko koji prolazi kroz različite avanture i događaje. Uči i da se u kratkoj priči događa nešto pa onda nešto drugo i onda i onda.... To neće naučiti ako mu ne pokažemo. To ne može naučiti samo. I ne želi. Donosi nam slikovnicu. Traži zajedničko čitanje. Pokazuje nam što je složilo. Baca nam loptu, gura auto. Povlači nas za ruku da mu se pridružimo, zove nas da dođemo samo nešto pogledati, ne iz potrebe već iz želje za dijeljenjem iskustva. Polako će otkriti da ako pažljivo kombinira dvije riječi brojne se stvari mogu zbiti s istim predmetom (npr. dati, donijeti, odnijeti, pospremiti) ili s više predmeta. Naučit će da može doći i do nečeg što nije 'ovdje i sada'. Naučit će da može pričati i o nečem čega nema ili što je bilo. Ili bi možda moglo biti.

Jezik postaje magičan alat – koristi nam na brojne načine, uči nas upoznavanju poznatih mjesta, bliskih nam ljudi i zbivanja, otvara nam nove prolaze, vodi nas na daleka mjesta.

Do treće godine dijete se u glavnini izražava verbalno, popraćeno gestom kao i u odrasloj dobi, ali koja nije osnovno sredstvo komunikacije.

Osnovno sredstvo komunikacije su riječi i rečenice pa trogodišnjak polako doseže osnovu materinskog jezika i dramatičnim skokovima širi rječnik.

Govor je često još uvijek nepotpuno razumljiv, glasovi su zamijenjeni drugima, nedovoljno se razlikuju, izmijenjeni su. Neke riječi niti ne može u cjelini izgovoriti ili ih izgovara mijenjajući slijed glasova u riječi, neke i ispuštajući. Kako dijete raste, rečenice postaju proširenije i raznolikije, predodžbe riječi se učvršćuju, izgovor postaje sve jasniji i precizniji. Do škole izdvaja prvi i zadnji glas u zadanoj riječi, u predškolskoj i sve glasove. Neka slova već poznaje. Zna brojeve i boje, označava prostorne odnose prijedlozima. Razumije suprotne pojmove, razumije i da jedna riječ može stajati za različite pojmove ili da se isti koncept može označiti različitim riječima. Zna da bića, pojave i predmeti dijele neka ista obilježja i može ih kategorizirati prema onim bitnima. Padeže je svladao, još ponekad nije sigurno za primjenu nekih nastavaka. Može nacrtati osnovne oblike i napisati svoje ime, ali i još neke riječi ili slova.

Načelno, spremno je za školu. Uglavnom. Ali što ako nije?

Što ako..? Što ako neki koračić izostane? Što ako se s onim što druga djeca čine s lakoćom vaše dijete bori? Što ako se čini da puno više razumije nego što pokazuje? Što ako sve teče puno sporije?

U procjeni ide li nešto željenim putem ili brzinom, uglavnom se oslanjamo na znanstveno potvrđene razvojne smjernice ili ono što se svakodnevno prepoznaje u kolokvijalnom izrazu 'nije kao kod njegovih /njezinih vršnjaka/ brata / sestre'. Lako je prigovoriti – da, ali nije svako dijete isto. Netko progovori brzo, ali kasnije se ne uočavaju nikakve razlike od onih koji su progovorili kasnije. Netko je svojim puževim koračićem i nadmašio one ranije zečeve. Netko je samo oprezniji i u učenju i u izražavanju i zauvijek će ostati takav. Netko se radije igra sam, radije će kao i odrastao čovjek raditi sam, ali to neće biti ni odstupanje niti teškoća. Istina je – individualne se razlike ne mogu zanemariti, ali bez obzira na njih svaka dob donosi nekoliko ključnih obilježja i pripadajućih 'crvenih zastavica' koji zahtijevaju makar da potražimo savjet logopeda.

Netko progovori brzo, ali kasnije se ne uočavaju nikakve razlike od onih koji su progovorili kasnije. Netko je svojim puževim koračićem i nadmašio one ranije zečeve. Netko je samo oprezniji. Netko se radije igra sam, ali to neće biti ni odstupanje niti teškoća. Individualne se razlike ne mogu zanemariti, ali bez obzira na njih svaka dob donosi nekoliko 'crvenih zastavica' koji zahtijevaju da potražimo savjet logopeda.

U jezično-govornom razvoju se razlikuju 2 osnovna razdoblja: **predjezično i jezično razdoblje** čiju okosnicu čini pojava prve značenjske riječi oko 12 mj. života. Njezino se izostajanje često odmah uočava, značajno rjeđe nego ranija osnova rane komunikacije – namjera. **Komunikacijska namjera** pojavljuje se oko 9 mj., nakon čega će dijete početi koristiti predsimbolička sredstva komunikacije - prirodne reakcije upotrebljavane kao signale, a onda i simbolička: geste i zvučno ostvarenje jezika, govor (Ljubešić & Cepanec 2012; Kuvač Kraljević i sur. 2015). Izostanak ili kasnija pojava komunikacijske namjere važan je pokazatelj rizika za kasnije **komunikacijske teškoće**. A one su prevladavajuće teškoće kod poremećaja iz spektra autizma. Dijete koje ne uspostavlja kontakt pogledom niti ne razmjenjuje pogled između komunikacijskog partnera i objekta interesa, ne reagira na ime, ne traži zajedničku aktivnost, ne odgovara na pokušaje našeg započinjanja interakcije niti ju ima potrebu sam započeti svakako treba ranu intervenciju.

Uz komunikacijske sposobnosti, kada se zakorači u jezično razdoblje jezično-govornog razvoja, javljaju se i novi izazovi za roditeljske uši i oči. Uz lako prepoznatljivi neispravan izgovor nekih

glasova ili zastoje u tečnosti (kakvo je primjerice mucanje), teže su prepoznatljive jezične poteškoće. Rjeđe se uočavaju, ali imaju dalekosežniji utjecaj na kasnije obrazovanje. **Jezične teškoće** su raznolike i slojevite poput samog jezika – mogu se naći u svim jezičnim sastavnicama, jednoj ili više njih te i na području jezičnog razumijevanja i proizvodnje. Kako su u nekoj dobi dio uredna jezičnog razvoja često se pogrešno računa na to da će ih dijete 'izrasti'; uz dob, nekada je razlika između razvojno primjerenog i odstupanja u suptilnom detalju, teško uhvatljivom roditeljskom uhu.

Fonološke pogreške vidljive su primjerice kao zamjena glasova sličnih prema mjestu ili načinu tvorbe (k - g, m - n, b - p, t - d, k - t, g - d) iako pojedini glas može ispravno izgovoriti, promjene u fonološkoj strukturi riječi (zamjene mjesta ili ispuštanja fonema – npr. kočolada, ljubistača), neuočavanje rime, nemogućnost izdvajanja prvog glasa, teškoće fonemske raščlambe ili stapanja, što je sve vrlo važno za kasnije usvajanje čitanja i pisanja (Peretić, Padovan & Kologranić Belić 2015). Odstupanja u morfosintaksi vidljiva su kao izostanak nekih padeža u spontanom govoru, pogrešnoj sklonidbi imenica (npr. patuljaki, magaraci, dječaki, čovjek) ili sprezanju glagola (npr. trčaju), rečenice koje se doimaju negramatične zbog neslaganja po broju, rodu ili padežu ili ispuštanja funkcionalnih riječi. Rečenice su šturu, a dulji se diskurs može doimati nekoherentan. Teškoće mogu biti vidljive u pripovijedanju. Rječnik može biti sužen: i u razumijevanju riječi te rasponu

Dovoljno je samo doista 'vidjeti' svoju djecu, imati širom otvorene oči, promatrati dijete, biti motiviran i upoznat o važnosti nekih na prvih pogled sitnih dijelova slagalice, uz uvijek prisutnu svjesnost o važnosti prevencije, da bi se što ranije moguće pomoć znalo potražiti.

riječi koje proizvodi. Moguće je i da dijete teško razumije naloge, zaboravlja dijelove zadataka, zaboravlja dio onoga što mu je rečeno, teško pamti pjesmice. Bori se pojmom količine i brojevima (Olujčić, Hržica & Srebačić 2015; Padovan, Kuvač Kraljević & Matić 2015).

Navedene teškoće nisu važne samo zato što predstavljaju odstupanja u nekom segmentu jezičnog razvoja već i zato jer su to predvještine usvajanja vještine čitanja, pisanja i uspješnog učenja. Stoga i trebaju punu pažnju roditelja i odgojitelja te kasnije učitelja i nastavnika. Jasno je i da su navedene teškoće samo jedan dio širokog spektra i da ih je nemoguće s lakoćom prepoznati i u tančine razlikovati. Na sreću, to se i ni od roditelja ni od stručnjaka kojima komunikacijske, jezične ili govorne teškoće nisu područje djelovanja niti ne očekuje. Dovoljno je samo doista 'vidjeti' svoju djecu, imati širom otvorene oči, promatrati dijete, biti motiviran i upoznat o važnosti nekih na prvi pogled sitnih dijelova slagalice, uz uvijek prisutnu **svjesnost o važnosti prevencije i rane intervencije**, da bi se što ranije moguće ili bar pravovremeno stručnu podršku ili pomoć znalo potražiti.

Literatura:

Hoff, Erika. *Language development*. Boston (SAD): Cengage Learning. 2013.

Jelaska, Zrinka. „Jezik, komunikacija i sposobnosti: nazivi i bliskoznačnice“. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 52(4). Zagreb 2015., str. 128-138.

Jelaska, Zrinka. „Jezik-znanje ili sposobnost“. U: *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb 2005., str. 11-25.

Jelaska, Zrinka. „Teorijski okviri jezikoslovnog znanja u novom nastavnom programu hrvatskoga jezika za osnovnu školu“. U: *Komunikacija u nastavi hrvatskoga jezika*. Jastrebarsko 2007., str. 9-33.

Kovačević, Melita. „Djetetovo jezično znanje i obradivost jezičnih obavijesti: jesu li u suglasju? (predavanje)“. U: *XIV. savjetovanje Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj-izazovi na početku XXI. stoljeća*. Opatija 2000.

Ljubešić, Marta & Capanec, Maja. „Rana komunikacija: u čemu je tajna?“ *Logopedija* 3(1). Zagreb 2012., str. 35-45.

Mićanović, Krešimir. „Jezik kao prostor varijeteta“. (<http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1838&naslov=jezik-kao-prostor-varijeteta/28.6.2018.>)

Olujčić, Marina, Hržica, Gordana & Srebačić, Ivana. „Rano prepoznavanje odstupanja u jezičnom razvoju. Probir jezičnih sposobnosti u predškolskoj dobi“. U: *Priručnik za prepoznavanje i obrazovanje djece s jezičnim teškoćama*. Zagreb 2015., str. 88-99.

Padovan, Nevena, Kuvač Kraljević, Jelena & Matic, Ana. „Važnost prevencije i intervencije u logopedskom radu“. U: *Priručnik za prepoznavanje i obrazovanje djece s jezičnim teškoćama*. Zagrebu 2015., str. 78-86.

Pavličević-Franić, Dunja. „Lingvistička kompetencija nasuprot komunikacijskoj kompetenciji u ranojezičnome diskursu“. *Suvremena lingvistika* 53(1-2), Zagreb 2002., str. 117-126.

Peretić, Maja, Padovan, Nevena & Kologranić Belić, Lana. „Rana pismenost“. U: *Priručnik za prepoznavanje i obrazovanje djece s jezičnim teškoćama*. Zagreb 2015., str. 52-62.

Sharp, Helen M. & Hillenbrand, Kathryn. „Speech and language development and disorders in children“. *Pediatric Clinics of North America* 55(5). Philadelphia (SAD) 2008., str. 1159-1173.

VELIK KAO DIJETE

Enes Kišević

Znaš li što ću ja postati
kada odrastem,
za tvoju ljepotu, svijete?

Ja kada odrastem
jako veliki,
ja ću postati dijete.

Najljepše je kad odrasteš,
a ostaneš dječji stvor,
pa svi misle da si velik
zato što si profesor.

Što si doktor od imena,
stručnjak za rakete -
a ne znaju da si velik
zato što si dijete.

Možeš biti pilot, rudar...
slavni pisac knjiga -
djetetu je svaki pos'o
lagan kao igra.

Ma nosio ja u glavi
i sve fakultete,
kad odrastem jako veliki,
ja ću ostat' dijete.